

TRABALLO SOCIAL E RENDA BÁSICA: UNHA RELACIÓN SIMBIÓTICA

Belén Navarro Llobregat, traballadora social

RESUMO

Nesta reflexión preténdese partir dunha lectura crítica da aprobación do ingreso mínimo vital para analizar a configuración dos actuais programas de garantía de rendas existentes e a súa relación co traballo social. Se parte da escasa análise destes programas por parte da comunidade profesional a través da análise dos vocábulos implicados nos distintos dicionarios existentes. Ofrecense algunhas posibles explicacións a este desinterese científico e lánzase a hipótese de que a implicación nestes programas distorsiona o rol propio da profesión do traballo social apostando pola implantación da renda básica como medida de mellora para a cidadanía e á vez do propio desempeño profesional.

PALABRAS CLAVE

Ingreso mínimo vital, renda básica, subsistencia, garantía de ingresos, servizos sociais, pobreza, traballo social.

RESUMEN

En esta reflexión se pretende partir de una lectura crítica de la aprobación del ingreso mínimo vital para analizar la configuración de los actuales programas de garantía de rentas existentes y su relación con el trabajo social. Se parte del escaso análisis de estos programas por parte de la comunidad profesional a través del análisis de los vocablos implicados en los distin-

tos diccionarios existentes. Se ofrecen algunas posibles explicaciones a este desinterés científico y se lanza la hipótesis de que la implicación en estos programas distorsiona el rol propio de la profesión del trabajo social apostando por la implantación de la renta básica como medida de mejora para la ciudadanía y a la vez del propio desempeño profesional.

PALABRAS CLAVE

Ingreso mínimo vital, renta básica, subsistencia, garantía de ingresos, servicios sociales, pobreza, trabajo social.

ABSTRACT

In this reflection it is intended to start from a critical reading of the approval of the minimum vital income to analyze the configuration of the current programs guarantee of existing income and its relationship with social work. Is based on the scant analysis of these programs by the community professional through the analysis of the words involved in the different existing dictionaries. Some possible explanations are offered for this scientific disinterest and the hypothesis is launched that the implication in these programs distorts the proper role of the social work profession by betting for the introduction of basic income as an improvement measure for the citizenship and at the same time their own professional performance.

KEYWORDS

Vital minimum income, basic income, subsistence, guarantee of income, social services, poverty, social work.

1. UNHA OLLADA AO CONTEXTO SOCIOECONÓMICO ACTUAL.

O pasado 15 de marzo de 2020 a pandemia ocasionada pola enfermidade COVID-19 obrigaba ao Goberno de España a decretar o estado de alarma. O país paralizouse. A actividade económica entrou nunha angustiada pausa debido ao confinamento nacional e nun dicir amén millóns de persoas que malviven no subsolo da economía irregular apareceron desesperadas pedindo auxilio. As perentorias necesidades vitais destas persoas puxeron ao descuberto as graves deficiencias dos diferentes sistemas de protección social do Estado español.

Neste axitado contexto social por fin logrou impoñerse na axenda política e mediática a necesidade de garantir a subsistencia como un dereito de

ciudadanía. O goberno comezou a barallar a posibilidade de implantar algún tipo de renda garantida que finalizou sendo o que hoxe coñecemos como ingreso mínimo vital (en diante IMV). Unha medida polémica antes de nacer pois a súa elaboración estivo marcada polas discrepancias máis ou menos veladas no seo do goberno de coalición. En realidade a confrontación era predicible dado que o deseño e a implementación de calquera sistema de garantía de ingresos susténtase, consciente ou inconscientemente, sobre unha determinada perspectiva ideolóxica -ou máis ben ontolóxica- previa, como máis adiante explicarei.

Que a garantía de ingresos aflore como tema de interese cidadán é unha boa noticia para o traballo social e é que tal e como reza a definición da FITS¹, os principios de xustiza social son importantes para o traballo social e poucas cousas poden ser tan inxustas como a imposibilidade para as persoas de cubrir as súas necesidades máis elementais. Neste sentido, a xustiza social que perseguimos desde a profesión é inalcanzable mentres pervivan os insoportables datos de desigualdade no noso país, datos que denunciou o exrelator especial sobre pobreza e dereitos humanos da ONU Philip Alston tras a súa visita a España. Alston tachounos como “alarmantemente altos”² o que pareceu escandalizar á maioría social a pesar de que esta insustentable situación xa viña sendo denunciada hai moito tempo por moitas entidades de iniciativa social, entre elas OXFAM. Os resultados do seu informe de 2019³ eran aterradores con anterioridade á pandemia. Valga como mostra este botón: España sitúase como o cuarto país máis desigual da UE. Hoxe, a ONG alerta no mesmo informe de que se estima un aumento do 19 % do desemprego en España a causa do coronavirus.

Se de algo serviu a pandemia, como digo, é para evidenciar as graves deficiencias dos diferentes sistemas de protección social en España e poñer sobre a mesa o debate sobre a garantía de ingresos. Un debate que o goberno resolveu coa implementación do IMV. Non parece aventurado afirmar que poucas medidas espertaron tanta controversia, non só entre a clase política. O IMV tamén suscitou discrepancias dentro da comunidade académica onde atopamos análises variadas. Nos extremos atopamos artigos que conclúen

¹ “O traballo social é unha profesión baseada na práctica e unha disciplina académica que promove o cambio e o desenvolvemento social, a cohesión social, e o fortalecemento e a liberación das persoas. Os principios da xustiza social, os dereitos humanos, a responsabilidade colectiva e o respecto á diversidade son fundamentais para o traballo social. Apoiada polas teorías do traballo social, as ciencias sociais, as humanidades e os coñecementos indíxenas, o traballo social involucra ás persoas e as estruturas para facer fronte a desafíos da vida e aumentar o benestar.”

² <https://www.ohchr.org/SP/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25524&LangID=S>

³ <https://www.eapn.es/noticias/919/espana-en-el-cuarto-pais-mas-desigual-de-la-ue#:~:text=En%20Espa%C3%B1a%20la%20distancia%20ha,inm%C3%B3vil%2C%20especialmente%20en%20los%20extremos.>

que se trata dunha decisión histórica, tal e como afirma o prof. Noguera no *País* (2020): “Trátase dunha decisión histórica por moitos motivos. En primeiro lugar, España constituía unha anomalía neste sentido dentro da Unión Europea, como o único Estado carente dun programa destas características en todo o seu territorio”. Outros autores, situados no outro extremo, afirman: “O IMV vai fracasar en atallar a pobreza como ocorreu con todas as outras rendas mínimas” (Arcarons, Raventós e Torrens, 2020). A onda expansiva do controvertido IMV alcanzou a profesión do traballo social e por primeira vez na súa historia o Consello Xeral do Traballo Social organizou algo despois, o 13 de maio, un debate en liña que analizou a garantía de rendas e a súa relación co traballo social. O devandito debate xerou un documento denominado *Posicionamento do Consello Xeral do Traballo Social por un sistema de garantía de rendas*. Unha boa noticia para a profesión.

Os actuais sistemas de garantía de subsistencia (se é que pode considerarllos como tales) demostraron ser insuficientes, ineficaces e terriblemente burocráticos. Por desgraza todos teñen en común un deseño e funcionamento sustentado sobre dúas crenzas, e digo crenzas, unha, que a causa exclusiva da exclusión é a carencia de emprego e dous, que a subsistencia ha de ser condicionada a proxectos individuais de inclusión; en palabras de Celiméndiz (2020) aplícase a técnica do pau e a cenoria.

A esta configuración, que comparten a case totalidade dos programas de garantía de rendas do territorio español, hai que engadir o establecemento de implacables sistemas de control que o que manifestan en realidade é unha sospeita permanente sobre os seus beneficiarios. Alston resúmeo de forma clara e contundente: “En España, a asistencia social non combate eficazmente a pobreza” (2019, p.6). Cabería entrar a analizar que se entende por “asistencia social”, pero non é o obxecto deste artigo. A cuestión é que este “sistema burocrático arbitrario que nega axudas vitais sen dar explicacións” (Alston, 2019, p.4) ademais de ineficaz ocasiona sufrimento á cidadanía e o seu funcionamento require da nosa implicación, unha implicación que por outra banda deprecia a profesión. O perigo que supón a xestión dos diferentes subsidios condicionados e os evidentes beneficios da implantación da renda básica universal e incondicional en España constitúen a hipótese central esta reflexión.

Ata fai moi pouco no traballo social español non se produciu o necesario debate sobre como deberían articularse os sistemas de garantía de rendas en España e cal debería ser o noso papel neles, se é que tivese que ser algún. Na miña opinión, o desinterese cara á análise da garantía de subsistencia débese a varias cuestións, unha, que a súa xestión nos arroga un papel protagonista en servizos sociais, e dous, que desde a profesión non se profundou na filosofía que sustentan os actuais modelos de garantía de rendas. Por iso, propúxenme facer unha revisión dos termos relacionados coas rendas mínimas nos dicionarios de traballo social. Moitos deles aparecen

no documento *Posicionamiento del consejo general del trabajo social por un sistema de garantía de rentas* elaborado polo Consello Xeral do Traballo Social, no que tiven a honra de participar. Con todo, considero importante incluílos neste artigo pois calquera profesional do traballo social que pretenda formarse unha opinión libre de prexuízos sobre a garantía de subsistencia debe comezar por abrirose paso entre a maraña léxica que existe respecto diso. Sorprendentemente ningún dos dicionarios de traballo social existentes serviránlle de axuda pois os vocábulos que se analizarán a continuación de cando en cando aparecen neles. Tal ausencia é, sen dúbida, un síntoma do escaso interese que a subsistencia xerou na profesión para pesar do lugar preeminente que ocupa no desempeño profesional, xa sinalado.

Por outra banda (e relacionado co anterior) aínda que conviven distintas ideoloxías na profesión estas non chegaron a explicitarse debido ao predominio de praxe xerenciais que baixo o paraugas do *modelo de xestión de casos* esconden prácticas de corte burocrático (Ariño, 2017). Estes enfoques contribúen a parapetarnos nunha suposta e discutible neutralidade científico-técnica, un erro epistemolóxico en ciencias sociais que xa foi desmontado hai moitos anos e foi sinalado por moitos autores referentes en traballo social como Barriga en 2009 a través da súa tese do traballo social desideoloxizado ou Zamanillo en 2018 quen afirma que o coñecemento da propia ideoloxía é un requisito para elixir a orientación analítica que cada un queira darlle ao seu camiño. A pesar diso o colectivo profesional segue padecendo a “ausencia de dous temas fundamentais, isto é, a natureza política da profesión e a perspectiva ideolóxica da institución e do propio profesional” (García, 2011, p.121) por máis artigos en sentido contrario que se escriban ou congresos nos que se sinale a confusión. Por todo iso, analizarei os termos relacionados cos sistemas de garantía de rendas e a continuación a filosofía que os sustenta. Comecemos coa terminoloxía:

2. APUNTAMENTOS TERMINOLÓXICOS URXENTES.

Os termos que se describen a continuación constitúen o eixe teórico sobre o que pivotan os actuais programas de garantía de rendas. Na súa procura consultáronse os seguintes dicionarios, os únicos en español dos que se ten constancia de que se publicaron no últimos vinte anos:

- Fernández, T., de Lorenzo, R., & Vázquez, O. (Eds.). (2012). *Diccionario de trabajo social*. Alianza Editorial.
- De Lucas, F., & Arias, A. (Eds.). (2010). *Diccionario internacional de trabajo social y servicios sociales* (1.a ed.). Miño y Dávila.

- Gutiérrez, A. M., Morales, M., Ortiz, I., & Rivas, M. (2013). *Diccionario práctico de trabajo social* (R. Arredondo & F. Cosano (Eds.); 2.a ed.). Colegio oficial de trabajo social de Málaga.
- Cosano, F., Gutiérrez, A. M., Morales, M., Ortiz, I., & Rivas, M. (2010). *Diccionario práctico trabajo social* (R. Arredondo (Ed.); 1.a ed.). Colegio oficial de trabajo social de Málaga.

Na actualidade gástanse inxentes cantidades de tempo, diñeiro e esforzo en deseñar programas nos que, á maneira do pau e a cenoria como afirmaba Celiméndiz en páxinas precedentes, as profesionais habemos de disciplinar as persoas en risco para que se *inclúan e saian* das dinámicas de exclusión das que, por outra banda, non son de ningún xeito responsables ao ser precisamente esas dinámicas as que os poñen en risco (Ávila, Cassián, García e Pérez, 2019) sen que ninguén se ocupe de modificar esas dinámicas, as estruturas que as soportan e as crenzas que as xustifican. A atribución causal que soportan as persoas empobrecidas é aterradora á vez que eficaz. O termo *activación laboral* é unha mostra diso.

2.1. Activación laboral.

As políticas activas de emprego, coñecidas como políticas de activación, son intervencións do Estado no mercado laboral para axudar as persoas desempregadas a atopar emprego. Estas políticas fan unha atribución causal individual ao desemprego e inclúen unha importante carga moral. Con todo *obvian os graves problemas estruturais do mercado de traballo actual e cargan sobre os ombreiros das persoas o peso da empregabilidade. Moitas persoas necesitan apoio para a integración laboral e os sistemas de emprego han de traballar nesa dirección, pero non se poden obviar os graves problemas estruturais que afectan o noso país en material laboral* (Celiméndiz, Lago e Navarro, 2020, p.6).

Resulta curioso o uso do termo *activación* tendo en conta que a Real Academia da Lingua (en diante RAE) xa reconece o termo *empleabilidad*. Parece ser que a activación laboral, a diferenza da empregabilidade obra milagres, cousa que dista moito de ser certa; neste sentido as palabras dun técnico de emprego na revista *Sin permiso* son moi esclarecedoras:

Son notorias a aceptación, o consenso case, e as extraordinarias expectativas que se depositan nestas políticas panacea (efectivas contra o desemprego, a pobreza, a exclusión, a desigualdade e resto de problemas sociais); basta con atender os medios de comunicación cando se publican os datos da penúltima enquisa de poboación activa (...) Entón convértense en arma arreboladiza, choven as críticas e desbórdase o reclamo de maiores e mellores medios económicos, técnicos e humanos. Job, M. (25 de abril de 2018). Políticas activas de emprego

(e renda básica): fala un técnico de emprego. Sin permiso www.sinpermiso.info/textos/politicas-activas-de-empleo-y-renta-basica-habla-un-tecnico-de-empleo.

Ningún dos dicionarios consultados inclúe o termo *activación laboral*.

2.2. Condicionalidade/incondicionalidade

Segundo o *Diccionario da RAE* a *condicionalidade* é a calidade de condicional, ou dito doutro xeito, a circunstancia que afecta a un proceso. No caso dos subsidios referímonos aos requisitos para conceder ou manter unha determinada axuda ou non a quen a solicita (Guijarro, Noguera e Quesada, 2016). Pola súa banda, a *incondicionalidade* enténdese, neste contexto, como a calidade dunha prestación monetaria que é percibida sen ningún tipo de requisito, sexa este de categoría, de circunstancia ou de conduta (Guijarro, Noguera e Quesada, 2016). Neste sentido Guijarro, Noguera e Quesada introducen un interesante matiz ao diferenciar *condicionalidade* de merecemento, como veremos un pouco máis adiante. O par condicionalidade/incondicionalidade non aparece xunto nin separado en ningún dos dicionarios consultados.

2.3. Emprego/traballo

É clásica a confusión entre estes dous conceptos, cuxa diferenciación adquire especial relevancia en segundo que contextos. Para Maruani (2000) o traballo é a actividade de produción de bens e servizos e o conxunto das condicións de exercicio da devandita actividade mentres que o emprego é o conxunto das modalidades de acceso e saída do mercado de traballo, así como a tradución da actividade laboral en termos de status social. Noutras palabras, o traballo pode ser remunerado ou non, pois na categoría traballo inclúese o traballo voluntario e o traballo de coidados. O emprego límitase ao traballo remunerado, aínda que desde a socioloxía recoñécese que ambos os conceptos cada vez están máis esvaecidos pola dinámica capitalista, acuñándose incluso o concepto *traballo borroso* para designar os empregos precarios (Castelo, 2013). Relacionado con estes termos podemos atopar o vocábulo inglés *workfare*, que se define como “programas ou medidas que requiren o retorno ao mercado laboral para que a persoa poida cobrar as prestacións sociais” (Lodemel e Trickey citado en Moreno, 2009, p. 144). É a filosofía que sustenta as políticas de activación, anteriormente descritas.

Os dicionarios consultados definen, curiosamente, certos tipos de emprego: *Emprego débil*, *emprego selectivo*, *emprego inclusivo para persoas con discapacidade...*

2.4. Merecemento

Guijarro, Noguera e Quesada a quen se mencionou na análise do termo *condicionalidade* fan, como mencionaba, unha interesante distinción entre a condicionalidade e o merecemento. Afirmar que ambos son termos que se relacionan pero que convén distinguir posto que “o merecemento é explicativo do apoio á condicionalidade (e, por tanto, analítica e causalmente anterior)” (2016, p.2). Explicano do seguinte modo:

a condicionalidade refírese a un obxecto específico: as políticas sociais e as súas condicións de acceso (a organización formal da acción redistributiva do Estado). As percepcións de merecemento, en cambio, non teñen un obxecto específico e, máis aló da política social, existen e funcionan noutros ámbitos cotiáns en forma de xuízos sobre a ética das axudas (p.3)

Noutras palabras, as actitudes individuais cara á condicionalidade, é dicir, o tipo de requisitos que deben establecerse ou manterse no tempo para percibir unha determinada prestación están máis relacionados co grao de merecemento que se lle supón á persoa perceptora que con outras variables como a ideoloxía ou o autointerese. É unha prometedora teoría que desenvolveu amplamente Guijarro na súa tese doutoral *Las heurísticas del merecimiento a prueba* (2015). Entendemos que o merecemento engloba as distintas categorías que indican que un individuo debería gozar dunha determinada prestación (esfuerzo, mérito...) e implican, como é obvio, un xuízo moral previo.

Ningún dos dicionarios consultados inclúe este vocábulo.

2.5. Subsidiariedade:

É a condición pola que, segundo Celiméndiz, Lago e Navarro (2020), se define “unha prestación de último recurso, é dicir, que se percibe cando a persoa demostra o estado de necesidade e non hai outras vías para satisfacer esa necesidade, neste caso económica”. A diferenza queda claramente establecida, por poñer un exemplo, nas axudas por desemprego, que distínguense entre prestacións (xerouse previamente o dereito para percibilas) e subsidios (transferencias monetarias como último recurso).

O vocábulo non aparece en ningún dos dicionarios consultados.

2.6. Universalidade/selectividade

A ausencia do termo *universalidade* nos dicionarios consultados é sorprendente tendo en conta a influencia do sector dos servizos sociais sobre a

disciplina do traballo social. *Universalidade* é un termo que aparece en, podería arriscarme a afirmar, todas as leis de servizos sociais do territorio español. Que non apareza en ningún dicionario é sintomático de ata que punto a universalidade é un principio moi pouco arraigado nos servizos sociais deste país.

Seguindo a Moix (1993):

Por universalidade enténdese o principio segundo o cal os servizos sociais deben ser accesibles gratuitamente a todos os cidadáns, con independencia dos seus ingresos. Por selectividade enténdese o principio en virtude do cal os servizos sociais deben dirixirse soamente aos chamados “economicamente débiles”, isto é, aos que acrediten a falta de medios económicos para remediar as súas necesidades (p. 187)

Cabería actualizar a definición de Moix pois a universalidade é efectivamente o acceso a un determinado servizo ou prestación polo conxunto da cidadanía, non obstante este acceso pode ser ou non gratuíto, como ocorre cos servizos do catálogo de atención á dependencia, na que se introducen copagos dependendo do nivel de renda e patrimonio. O termo selectividade está tan desaparecido como o seu antagónico nos dicionarios consultados.

Se analizamos o IMV á luz destes termos poderemos observar que existen fortes tensións na configuración desta prestación debido a que conviven perspectivas sobre como erradicar a exclusión social que non acaban de casar: Dun lado, pretendeuse eliminar a condicionalidade para non someter a cidadanía a labirintos burocráticos, pero doutra banda fóronse incorporando requisitos que acabaron por colapsar a prestación nada máis nacer. (Navarro, 2020). Como dicía ao principio desta reflexión, ata no seo do Goberno se produciron fortes controversias porque no fondo non hai un acordo sobre como garantir mínimos vitais xa que detrás diso hai diferentes perspectivas sobre a realidade que poden chegar a chocar entre si. Tamén no seo da profesión. Vexamos cales son.

3. INTERPRETAR A REALIDADE: AS TRES ONTOLOXÍAS SOCIAIS DE DAVID CASASSAS

Persiste, é evidente, a disparidade de criterios no seo da profesión achega do papel para desempeñar nos sistema de de rendas condicionadas, da certificación de situacións carenciais etc. En opinión de quen subscribe, detrás dos diferentes posicionamentos profesionais existen, a demais do xa apuntado, diferentes perspectivas ou cosmovisións que orientan o desempeño de maneira consciente ou, mal asunto, inconsciente. Por esa razón é tan importante que estas cosmovisións afloren e explicitense. Defender unha idea desde os argumentos é desexable, facelo desde a emoción dificulta moito un

debate racional e sereno. Para contribuír a que estas cosmovisións afloren expoñerei as teses de David Cassasas.

Segundo este autor, coexisten tres perspectivas sobre a realidade, ou mellor dito, ontoloxías sociais. Cassasas define a *ontoloxía social* como “unha determinada visión das relacións e dos mecanismos en virtude dos cales os humanos constituímos as sociedades. Cando falamos de ontoloxías facemos referencia sinxelamente á fotografía da vida social que manexamos” (2018, pp. 45-46). Estas son:

- Ontoloxía social liberal
- Organicista-católica
- Propia do republicanismo democrático

O propio autor matiza que as interseccións entre estas tres perspectivas dá lugar a propostas políticas e sociais heteroxéneas. Con todo afirma que comprender estes tres vértices é de moita utilidade porque conteñen ideas forza que nos sitúan no mundo. Como veremos, estas ideas forza tamén o son para comprender a relación do traballo social co dereito á subsistencia e polo tanto a renda básica.

Para a ontoloxía social liberal “o mundo carece de estrutura, ou a ten en grao mínimo” (Cassasas, 2018, p.46). Margaret Thatcher expresouno con rotundidade: A sociedade non existe, o que existen son homes e mulleres. Estes individuos han de ter a máxima liberdade (entendida como a ausencia de normas ou molestias) para xerar os seus proxectos vitais e asociarse -se así o desexan- a través de contratos: laborais, matrimoniais...

Para a ontoloxía organicista-católica, en cambio, “a vida social é un corpo que alberga órganos con funcións distintas cuxo bo funcionamento depende dunha disposición harmoniosa desas partes dentro do todo” (Cassasas, 2019, p. 47). As sociedades humanas constitúen estruturas que aloxan relacións de poder cuxo produto son as clases sociais, diferentes pero tamén necesarias. A acción política e social organicista aspira a preservar a orde mediante os consensos entre clases e o recoñecemento da función de todas elas.

Por último, para a ontoloxía social republicana o mundo tamén está dividido en clases e grupos sociais con desigual acceso ás oportunidades vitais. “Pero alá onde o organicismo estamentalista prescribe mecanismos para soste-la disposición vertical do mundo, o republicanismo democrático persegue formas de horizontalizar as relacións sociais” (Cassasas, 2018, p. 47). Para a ontoloxía social republicana non pode haber liberdade sen a posibilidade de elixir os nosos propios proxectos de vida. De aí a famosa máxima de Marx *vivir Sin permiso* e é que para o republicanismo libertario “aquel que non

teña unha independencia material garantida, e por tanto dependa doutro particular para vivir, é arbitrariamente interferible: non pode ser libre. A liberdade republicana xurdiu como un dereito constitutivo en oposición ao status de escravo” Manjarín, E. (16 de setembro de 2018). A chegada de Marx e Engels á tradición republicana democrática. *Sin permiso* <https://www.sinpermiso.info/textos/la-aportacion-de-marx-e-engels-a-a-tradicion-republicana-democratica>. Diso despréndese que unha persoa que non ten a existencia material garantida non é libre e por iso carece de dereitos civís básicos. A liberdade, como vemos, enténdese de maneira moi diferente desde a perspectiva republicana e choca co que se entende por liberdade desde os paradigmas liberais. A renda básica é un bo exemplo diso como veremos ao final do artigo.

Dado que para o organicismo católico a orde social funciona á maneira do corpo humano, para o bo funcionamento de todos os seus órganos establececese un pacto tácito no que os patróns se comprometen a ofrecer unha ocupación, unha xornada laboral que permita o descanso e o gozo de certos dereitos laborais e á súa vez os obreiros comprométese a traballar con dilixencia e a non cuestionar os cimentos do sistema capitalista. No caso daquelas persoas que, por enfermidade ou idade, non poidan manterse no mercado laboral a ontoloxía organicista, que se compadece da masa excluída (a diferenza da ontoloxía liberal), establece un sistema de subsidios ou pensións ex post.

Que ocorre coas persoas sas que non traballan? Que deberán buscar emprego activamente, pois deben cumprir a súa función para o mantemento da orde social -amén do feito de que o traballo dignifica- e quen non desexen someterse a traballos precarizados, mal pagos ou indignos? Que non poderán acceder aos subsidios condicionados. Se non se atopa emprego haberá que demostrar interese por conseguilo, independentemente de logralo ou non. Son as chamadas *políticas de activación* que vimos anteriormente, propias do *workfare*.

Se se analizan en profundidade, en realidade as chamadas políticas de activación esconden un poderoso xuízo moral sobre a pobreza e están máis centradas en entreter a masa desposuída que nunha procura efectiva de emprego nun contexto social no que o desemprego se presenta como un mal inevitable, normalmente causado pola incapacidade dos individuos de lograr proxectos de vida autónomos. A pobreza é unha construción social hoxe un produto do modo de vida capitalista (Sales, 2015), que se serviu da ética do traballo calvinista para inocular a idea de que o traballo dignifica, aínda que realmente do que se trataba era de “facer aceptar á clase traballadora a disciplina propia dun sistema de produción industrial” (Sales, 2014, p. 55)

En España afortunadamente está amplamente arraigada a idea de que a educación e a sanidade deben ser universais e incondicionais. Con todo, o dereito supostamente máis básico, o de subsistencia, sométese á procura activa de emprego na simple crenza de que as persoas que non atopan emprego ou non queren ou non saben atopalo. E se non gañan o pan coa suor da súa fronte deberán gañarse o subsidio tamén coa suor da súa fronte. É aquí onde entran os servizos sociais e con eles o traballo social, destinados a procurar a inclusión das persoas e con ela a súa subsistencia. En palabras de Celiméndiz (2020) o problema é que a subsistencia e a inclusión son dous conceptos que non poden mesturarse por responder a diferentes esferas. A subsistencia debería ser un dereito elemental como a saúde ou a educación e a inclusión, que require da participación activa da persoa, non pode “obrigarse” ou condicionarse a recibir un sustento. “A teimosía en deseñar modelos para lles dar resposta a ambos os conceptos á vez introduce unha serie de disfuncións tan importantes que só se resolven renunciando (...) a un deles.” Celiméndiz, P. (16 de abril de 2020). Renda social básica de ingresos mínimos vitais para a garantía condicional á inclusión e de salvagarda da supervivencia material en situacións de crises e con carácter permanente. *Tribulacións dun chinés en servizos sociais*. <https://tribulacioneschino.blogspot.com/2020/04/renda-social-basica-de-ingresos-minimos.html>. Máis adiante abordaranse os efectos que estes programas teñen sobre a profesión do traballo social, polo momento limitarémonos a sinalar o abismo entre a proposta de Fernando Fantova e a realidade actual, na que os servizos sociais actúan como camión escoba con aquelas persoas que, como se adoita dicir en linguaxe politicamente correcta, “quedaron atrás”.

Pola súa banda, a ontoloxía social liberal en teoría non propón ningunha política pública de protección social debido a que entende que os individuos han de ser responsables dos seus proxectos vitais. Na práctica, o neoliberalismo existente “mostrouse proclive a introducir subsidios condicionados” (Cassasas, 2018, p.67) e subiuse sen complexos ao carro do *workfare*. Mesmo vai máis aló e está a comezar a propugnar a implantación da renda básica que, como cabe supoñer, nada ten que ver coa que se expón desde a ontoloxía social republicana libertaria. A renda básica que propoñen colectivos tales como *Rede Renda Básica* ou *Baladre* debería ir a compañada dun fortalecemento dos servizos públicos, mentres que para a academia neoliberal supón un cheque co que acudir ao mercado para a provisión de bens e servizos tras o desmantelamento do público (Raventós, 2019)

Unha vez finalizada esta extensa análise sobre a garantía de rendas vaíamos, por fin, á tese central deste artigo: a implicación do traballo social nos actuais subsidios condicionados prexudica o desenvolvemento da profesión e dificulta a vertente emancipadora desta, pola contra, a renda básica e o traballo social poden retroalimentarse beneficiándose mutuamente.

4. TRABALLO SOCIAL E RENDA BÁSICA, UNHA RELACIÓN SIMBIÓTICA.

Que os servizos sociais posibilitaron o crecemento e a visibilización da profesión do traballo social é evidente. Que o traballo social contribuído á creación e impulso da rede actual de servizos sociais, tamén. De las Heras dedica un extenso capítulo respecto diso no seu libro *Trabaja social y servicios sociales. Conocimiento y ética* (2019). No devandito capítulo, a autora describe a importante participación de moitas traballadoras sociais na construción dun sistema que transitase desde a beneficencia aos dereitos de cidadanía, materializado na creación dunha extensa rede de centros e servizos.

Como adoita suceder en tantas outras cuestións, o nacemento dos servizos sociais tivo as súas sombras, tal e como describen Cabrera e Nogués:

O proxecto social-demócrata de Servizos Sociais, que declarou poñer en pé o PSOE nos anos 1980 (...) nunca chegou a implantarse pola súa propia opción liberal e, en gran medida, foi de feito un proxecto errado. É verdade que, tal e como foi deseñado, o que si fixo foi contribuír a crear un novo sector de negocio para as grandes empresas e as multinacionais, e favorecer que boa parte das entidades que historicamente xogaran un rol principal no campo da vella Beneficencia, continuase co seu papel vertebrador da asistencia social na España de finais do milenio (2017, p.38)

Aínda que é certo que se produciu unha importante expansión de centros e servizos como se dixo, aínda que os xestores dos distintos sistemas autonómicos introduciron servizos orientados a mellorar a convivencia (o servizo de axuda a domicilio, por exemplo) non conseguiron romper co vello modelo de beneficencia franquista porque os servizos e prestacións se deseñaron para seguir cubriendo as necesidades das capas máis excluídas da poboación española dun modo máis profesionalizado, iso si. E neste modelo de beneficencia tecnificada, a profesión do traballo social en España foi adquirindo un papel cada vez máis burocrático, que foi derivando á súa vez “nun tipo de intervención social escorada cara ao monitoreo, control e contención dos pobres” (Parajuá, 2017, p.304). Un modelo de intervención social capitalista baseado no *workfare* no que “a xestión neoliberal renuncia a programas sociais universalistas e redistributivos e aposta por aqueles que demandan a activación e a rivalidade dos suxeitos ante a inseguridade das axudas” (Lorey citado en Ávila, Cassián, García e Pérez, 2019, p. 88).

O protagonismo do traballo social neste modelo de xestión social neoliberal en servizos sociais colócanos nunha posición para a relación de axuda que é en si mesma un oxímoron: téntase construír un vínculo á vez que se asume o control e sanción se os proxectos de intervención non teñen o éxito que se espera, cousa bastante probable pois se sustentan na falsa crenza de que co só esforzo individual conséguese un emprego digno e polo tanto a

inclusión social. Deste xeito, a cidadanía empobrecida recibe unha mensaxe completamente contraditoria sobre o rol profesional, en certos momentos acompañante, na maioría controlador, baseado nun “xogo de recompensas ou penalizacións” (Pelegrí, 2018, p.41). No outro lado, a cidadanía que carece de dificultades económicas interpreta estas axudas como unha dádiva paga co diñeiro de todos a persoas que non se esforzan o suficiente, coa convivencia das traballadoras sociais, demasiado *bondadosas*. É claramente perceptible a teor das campañas orquestradas por partidos de ultradereita e lobbys neoliberais, que non dubidaron en tachar o IMV de “paguiña” nas redes sociais cando este aprobouse. Como se a poboación empobrecida non tivese suficiente con sobrevivir cada día.

Como explicaba ao comezo deste artigo, a configuración destas axudas somete as persoas a un labirinto burocrático que lles produce tensión e sufrimento. Un sufrimento que Sara Mesa relatou maxistralmente no seu libro *Silencio administrativo*:

É coma se un chama á porta esperando que lle abran. Un espera polo menos a que alguén responda alén. Que alguén diga “espere, por favor”, “un momento” ou mesmo “volva mañá” ou “volva dentro dun mes”. Pero tampouco ninguén di nada Hai alguén tras a porta? (2019, p.69)

Xestionar estas axudas condicionadas a proxectos de inserción implica, queiramos ou non, unha certa aceptación do estado natural das cousas, digámolo así. Por outra banda supón, en termos coloquiais, pactar co diaño: outorga protagonismo, visibilización e, por que obviao, poder, pero á conta dunha crecente “intensificación do uso do traballo social como ferramenta para o control dos sectores de poboación máis prexudicados polas dinámicas de marxinación e segregación socio-espacial” (García-Escamilla e Varanda, 2019, p. 91). En palabras de Teresa Zamanillo é o poder como verbo e non como substantivo o que debería interesar ao traballo social (2018).

A distorsión do rol profesional desde o acompañamento cara ao control non está exenta de tensións para as propias profesionais xa que da xestión destas axudas derívanse múltiples dilemas éticos e contradicións que tamén xeran sufrimento para as traballadoras sociais (Ávila et al., 2019). En cambio, a implantación dunha renda básica desembarazaríanos de todos estes dilemas éticos e contradicións e supoñería moitas vantaxes para o noso exercicio profesional en particular e para a cidadanía en xeral. Para a cidadanía en xeral, ademais de garantir o dereito máis básico, é dicir, o dereito para subsistir, permitiría un maior poder de negociación coa patronal e, como expliquei, poder asumir unha maior liberdade en canto aos nosos propios proxectos vitais.

Por outra banda, o feito de que fose percibida por toda a poboación amortecería o *rumbo paguiña* e a criminalización da pobreza. Tamén as per-

soas ricas cobrarían a renda básica? Si. Do mesmo xeito que poden acudir á sanidade pública. Isto resulta particularmente importante porque a renda básica que moitas propugnamos vai acompañada dunha reforma fiscal, co que quedaría amplamente compensada a percepción da renda. Existen varios estudos que así o demostran, entre eles o realizado para España por de tres economistas, Arcarons, Raventós e Torrens⁴. Aquí convén facer unha apreciación sobre a renda básica neoliberal, Como é posible? Evidentemente porque os seus defensores son conscientes de que o emprego é un ben cada vez máis escaso e de que o capitalismo postindustrial necesita consumidores.

Volvendo á renda básica e á súa relación co desempeño profesional, liberarnos da carga de certificar pobreza e de xestionar axudas insuficientes para sobrevivir, ademais de evitarnos moito sufrimento e queime profesional, facilitaríanos redefinir o rol cara á relación de axuda tal e como a entendemos desde a profesión, isto é, aliviar o “malestar psicosocial dos individuos ordenado segundo a súa xénese socioestrutural e a súa vivencia persoal” (Zamanillo, 1999, p.29). Non parece lóxico defender dereitos de cidadanía como o acceso universal á saúde e á educación e darlle as costas ao dereito máis básico, á subsistencia, que é o dereito humano por excelencia. Por iso a renda básica é, ao meu xuízo, unha das reivindicacións que con maior intensidade debe alzar o traballo social. A renda básica e o traballo social poden beneficiarse mutuamente nunha simbiose na que maiores doses de xustiza social redundan nunha mellora do noso exercicio profesional, dedicándonos ao realmente importante e, por que non dicilo, tamén na diminución do queime profesional, especialmente en servizos sociais.

CONCLUSIÓN

Ao longo destas páxinas tratouse de realizar unha reflexión sobre a garantía de rendas e a súa relación co traballo social. Un asunto que non parece suscitar moito debate no seo da profesión ata a crise ocasionada pola COVID-19 e a posterior implantación do IMV. A pandemia é, por tanto, unha xanela de oportunidade para trasladar ao traballo social un tema que por fin entrou na axenda política e social. A asunción da garantía de rendas nos diferentes sistemas de servizos sociais e os problemas que ocasiona supón así mesmo a oportunidade de repensar estes últimos que, en palabras de Fantova, “están crujindo en la ciaboga” (2017). Por unha banda non están a dar resposta a problemáticas que encaixarían no sector, como a soidade non desexada e por outra, están a asumir labores que ademais de xerarlle sufrimento á cidadanía empobrecida afastan a profesión do papel de acompañamento e transformación que seguramente nos levou á maioría de nós a estudar traballo social.

⁴ <https://www.sinpermiso.info/textos/nuevo-modelo-de-financiacion-de-la-renta-basica>

Da reformulación dos sistemas públicos de servizos sociais derivase un posicionamento profesional con respecto á configuración das rendas de subsistencia e o papel que habemos de desempeñar nelas. Que a subsistencia non debería estar condicionada a proxectos de inclusión é unha premisa, en opinión de quen subscribe, categórica. Que ademais a devandita subsistencia debería estar garantida para toda a poboación tamén. Por iso, a renda básica universal incondicional é unha magnífica ferramenta: permitiría garantir uns mínimos en condicións de dignidade para todas as persoas, nivelaría os índices de desigualdade indecentes que soporta este país, expostos ao comezo do artigo e empoderaría a clase traballadora na negociación laboral. O lema do maio francés de 1968 está máis vivo que nunca: “Sexamos realistas, pidamos o imposible”.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- *Oxfam Intermon*. (2020). <https://www.oxfamintermon.org/es/crisis-coronavirus-economia-mas-humana-menos-desigualdad>
- *Federación Internacional del Trabajo Social*. (s. f.). <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- *Encuentros alternativos I «COVID-19 y el ingreso mínimo vital: entre la urgencia y la eficacia»-YouTube*. (2020). Fundación Alternativas. <https://www.youtube.com/watch?v=PNrxusvKwA&feature=youtu.be>
- *Mesa Redonda Virtual: El Trabajo Social ante la garantía de ingresos-YouTube*. (2020). Consejo General del Trabajo Social. <https://www.youtube.com/watch?v=jOjUwAQCdSs&t=963s>
- *Posicionamiento del consejo general del trabajo social por un sistema de garantía de rentas*. (2020). <http://www.cgtrabajosocial.es/app/webroot/files/consejo/files/GARANTIA DE INGRESOS 20.04.2020.pdf>
- *RTS 212-Castellano | TSCAT*. (s. f.). Recuperado 27 de noviembre de 2020, de <https://www.tscat.cat/content/rts-212-castellano>
- Alston, P. (ONU). (2020). Informe del Relator Especial sobre la extrema pobreza y los derechos humanos. En *Asamblea General de las Naciones Unidas*. <https://doi.org/10.18268/bsgm1908v4n1x1>
- Ariño, M. (2017). Contra el diagnóstico. A propósito de las enseñanzas de Paul Feyerabend. *Revista de Treball Social*, 211, 66-77. <https://www.tscat.cat/content/rts-211-castellano>

- Ávila, D., Cassián, N., García, S., & Pérez, M. (2019). *Por una acción social crítica. Tensiones en la intervención social*. Editorial UOC.
- Barriga, L. (2009). El sexto sentido en Trabajo Social. *XI Congreso Estatal del Trabajo Social: Sentido y sentidos*.
- Bribián, N., García-Escamilla, E., Sanz, Á., & Bayona, M. (coords. . (2019). *Si no hubiera privilegios no habría miserias* (2.a ed.). Baladre y Zambra.
- Cabrera, P., & Nogués, L. (2017). El escorpión y la rana. La sutil gestación de un nuevo modelo hegemónico para los Servicios Sociales. *Cuadernos de Trabajo Social*, 30, 237-241. <https://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/view/56351/51000>
- Casasas, D. (2018). *Libertad incondicional. La renta básica en la revolución democrática* (1.a ed.). Paidós.
- Celiméndiz, P. (2020). *Renta social básica de ingresos mínimos vitales para la garantía condicional a la inclusión y de salvaguarda de la supervivencia material en situaciones de crisis y con carácter permanente*. Las tribulaciones de un chino en servicios sociales. <https://tribulacioneschino.blogspot.com/2020/04/renta-social-basica-de-ingresos-minimos.html>
- Celiméndiz, P., Lago, B., & Navarro, B. (2020). *El trabajo social ante la garantía de rentas*. [http://www.cgtrabajosocial.es/app/webroot/files/consejo/files/emergencias/Trabajo social Garantía de Rentas 21.05.2020 \(1\).pdf](http://www.cgtrabajosocial.es/app/webroot/files/consejo/files/emergencias/Trabajo%20social%20Garantía%20de%20Rentas%2021.05.2020%20(1).pdf)
- Cosano, F., Gutiérrez, A. M., Morales, M., Ortiz, I., & Rivas, M. (2010). *Diccionario práctico trabajo social* (R. Arredondo (Ed.); 1.a ed.). Colegio oficial de trabajo social de Málaga.
- De las Heras, P. (2019). *Trabajo social y servicios sociales. Conocimiento y ética* (C. general del trabajo Social (Ed.)). Paraninfo.
- De Lucas, F., & Arias, A. (Eds.). (2010). *Diccionario internacional de trabajo social y servicios sociales* (1.a ed.). Miño y Dávila.
- Fantova, F. (2017). *Los servicios sociales, crujiendo en la ciaboga*. Fernando Fantova blog. <http://fantova.net/?p=1779>
- Fantova, F. (2014). *Diseño de políticas sociales: Fundamentos, estructura y propuestas*. Editorial CCS.
- Fernández, T., de Lorenzo, R., & Vázquez, O. (Eds.). (2012). *Diccionario de trabajo social*. Alianza Editorial.

- García, S., & Rendeles, C. (2017). Hacia un nuevo Trabajo Social crítico: el gobierno de lo social en la era neoliberal. *Cua*, 30, 243-260. <https://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/view/56352/51001>
- Giner, S., Lamo de Espinosa, E., & Torres, C. (Eds.). (2013). *Diccionario de sociología* (2.a ed.). Alianza Editorial.
- Guijarro, X. (2015). *Las heurísticas del merecimiento a prueba. La percepción del merecimiento como variable explicativa de las actitudes hacia la condicionalidad de la política social* [Universidad Autónoma de Barcelona]. <https://www.tdx.cat/handle/10803/326461?show=full>
- Guijarro, X., Noguera, J. A., & Quesada, M. (2016). (PDF) *Las heurísticas de merecimiento y la ética de la política social: un estudio experimental*. https://www.researchgate.net/publication/328175053_Las_heurísticas_de_merecimiento_y_la_ética_de_la_política_social_un_estudio_experimental
- Gutiérrez, A. M., Morales, M., Ortiz, I., & Rivas, M. (2013). *Diccionario práctico de trabajo social* (R. Arredondo & F. Cosano (Eds.); 2.a ed.). Colegio oficial de trabajo social de Málaga.
- Job, M. (2018). *Políticas activas de empleo (y renta básica): habla un técnico de empleo*. Sin permiso. <https://www.sinpermiso.info/textos/políticas-activas-de-empleo-y-renta-basica-habla-un-tecnico-de-empleo>
- Manjarín, E. (2018). *La aportación de Marx y Engels a la tradición republicana democrática*. Sin permiso. <https://www.sinpermiso.info/textos/la-aportacion-de-marx-y-engels-a-la-tradicion-republicana-de>
- Maruani, M. (2000). De la Sociología del Trabajo a la Sociología del empleo. *Política y sociedad*, 34, 9-17.
- Mesa, S. (2019). *Silencio administrativo*. Anagrama.
- Moix, M. (1993). «Universalidad» versus «selectividad» en los servicios sociales: la «discriminación positiva». *Alternativas: Cuadernos de Trabajo Social*, 2, 187-193. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2753359>
- Moreno, G. (2009). *La reformulación del Estado del bienestar: el workfare, las políticas activas de empleo y las rentas mínimas*. Zerbitzuan: Gizarte zerbitzuetarako aldizkaria. Revista de servicios sociales. https://dialnet.unirioja.es/buscar/documentos?query=Dismax.DOCUMENTAL_TODO=La+reformulación+del+Estado+del+bienestar%3A+el+workfare%-2C+las+políticas+activas+de+empleo+y+las+rentas+mínimas

- Navarro, B. (2020). *Lo que el Ingreso Mínimo Vital esconde (I)*. Trabajo social y tal. <https://trabajosocialytaal.com/2020/06/lo-que-el-ingreso-minimo-vital-esconde-i>
- Noguera, J. A. (2020). *Ingreso Mínimo Vital: un avance histórico-Agenda Pública*. El País. <http://agendapublica.elpais.com/ingreso-minimo-vital-un-avance-historico/>
- Parajuá, D. (2017). El dominio narrativo. Notas para un análisis crítico de la codificación institucional de los pobres. *Cuadernos de Trabajo Social*, 30(2), 301-313.
- Pelegrí, X. (2018). Repensando el poder de los profesionales del trabajo social. *Revista de Treball Social*, 212, 31-46.
- Raventós, D. (2019). *Derechas, izquierdas, renta básica y subsidios para pobres*. Red renta básica. <http://www.redrentabasica.org/rb/derechas-izquierdas-renta-basica-y-subsidios-para-pobres/>
- Raventós, D., Arcarons, J., & Torrens, L. (2020). *Llegó el Ingreso Mínimo Vital, se reforzó la idea de la Renta Básica*. Sin permiso. <https://www.sinpermiso.info/textos/llego-el-ingreso-minimo-vital-se-reforzo-la-idea-de-la-renta-basica>
- Sales, A. (2014). *El delito de ser pobre: Una gestión neoliberal de la marginalidad*. Icaria Editorial.
- Zamanillo, T. (1999). *Apuntes sobre el objeto en Trabajo Social*. Cuadernos de trabajo social. <https://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/view/CUTS9999110013A>
- Zamanillo, T. (2018). *Epistemología del Trabajo Social: De la evidencia empírica a la exigencia teórica*. Ediciones Complutense.
- Zamanillo, T., García, T., Martín, M., de las Moreras, P., Roncal, C. M., & Vicente, M. C. (2011). *Ética, teoría y técnica. La responsabilidad política del trabajo social*. Talasa.